

КАТЕГОРИЗАЦІЙНИЙ ТА ОЗНАКОВИЙ МОДУСИ КОНЦЕПТУ *STUPIDITY*

О.Л. Ходакова (Харків)

Стаття присвячена моделюванню концепту *STUPIDITY*, об'єктивованого засобами сучасної англійської мови. З'ясовано природу досліджуваного концепту та обґрунтовано доцільність обрання модусної моделі для його структурування. Виявлено специфіку категоризаційного та ознакового модусів концепту *STUPIDITY*.

Ключові слова: моделювання концепту, концепт *STUPIDITY*, категоризаційний та ознаковий модуси концепту.

Ходакова О.Л. Категоризационный и признаковый модусы концепта *STUPIDITY*. Стаття посвящена моделированию концепта *STUPIDITY*, объективированного средствами современного английского языка. Установлена природа исследуемого концепта и обоснована целесообразность выбора модусной модели для его структурирования. Выявлена специфика категоризационного и признакового модусов концепта *STUPIDITY*.

Ключевые слова: моделирование концепта, концепт *STUPIDITY*, категоризационный и признаковый модусы концепта.

Khodakova O.L. The Categorizing and Characterizing Modi of the Concept *STUPIDITY*. This article deals with modeling the concept *STUPIDITY* as verbalized in Modern English. The nature of the concept under study is established and the appropriateness of the modus model for its structuring is justified. The specificity of the categorizing and characterizing modi of the concept *STUPIDITY* is revealed.

Key words: concept modeling, concept *STUPIDITY*, categorizing and characterizing modi of the concept.

Протягом багатьох століть людина намагається зрозуміти, що таке безглуздя та надати йому визначення. Так, А. Ейнштейн наголошує, що безглуздя нескінченне (“безкінечні лише Всесвіт та людське безглуздя” [19]), Й. Шиллер уважає його непереможним (“супроти безглуздя безсилі навіть боги” [там само]), а Ф. Ніцше називає безглуздя “однією з сил, що визначають долю людини” [18]. Однак попри той факт, що на розкриття суті безглуздя були спрямовані зусилля найвидатніших вчених, ця проблема і сьогодні продовжує привертати погляди науковців. Як зазначає А. Ронелл, “статус безглуздя <...> необхідно роз’яснити, оскільки він не очевидний і спричиняє безліч непорозумінь” [13, с. 4]. Дослідниця цілком правомірно ставить питання про те, яке місце посідає безглуздя на догматичній карті філософії; яке саме відношення має безглуздя до думки, знання та ерудиції. Пропонуючи свою відповідь на нього, А. Ронелл стверджує, що безглуздя аж ніяк не можна

просто протиставити знанню; безглуздя не є антонімом думки [там само, с. 4–5]. Очевидно, що безглуздя є категорією неklasичного типу, з розмитими межами.

Однак існують не тільки наукові, але й наївні погляди на природу цього феномена. Повсякденне, побутове знання про безглуздя (або концепт БЕЗГЛУЗДЯ) відбиває семантика мовних одиниць, що позначають його. Відтак, шляхом аналізу мовних одиниць сучасної англійської мови, що вербалізують концепт *STUPIDITY* (БЕЗГЛУЗДЯ), можна встановити обсяг наївного знання носіїв сучасної англійської мови про безглуздя та з’ясувати, яким чином воно структуроване в їхній свідомості.

Метою дослідження є з’ясувати структуру концепту *STUPIDITY*, лексикалізованого засобами сучасної англійської мови. Об’єктом розгляду є втілений в англійській мові концепт *STUPIDITY*, а предметом – його категоризаційний та ознаковий модуси. Загальна спрямованість сучасних

лінгвокогнітивних студій на моделювання структур знання, які стоять за мовними одиницями, обумовлюють актуальність здійсненого дослідження.

У східноєвропейській лінгвістиці сьогодні надзвичайно численними є розвідки, присвячені вивченню концептів, їх природи та структури, а також моделюванню. Найкраще розробленими на сьогодні є такі моделі, як т.зв. “шарова” (Ю.С. Степанов [9]), “складникова” (В.І. Карасик [2]) та фреймова (С.А. Жаботинська [1]) (див. [6; 8; 10]).

Найбільш популярною серед цих моделей, безсумнівно, є складникова модель, відповідно до якої у структурі концепту виокремлюються три складники: поняттєвий, образний та ціннісний [2, с. 154]. Прикметно, що у структурі будь-якого лінгвокультурного концепту мають бути представлені усі складові.

Проте специфіка концепту STUPIDITY полягає в тому, що поняттєвої складової в його структурі, власне кажучи, немає. Безглуздя як таке у світі не існує, воно не є “фрагментом реальності”. Концепт STUPIDITY за своєю природою є ознаковим (тобто відбиває знання про ознаку об’єкта), високого ступеню абстрактності (тобто охоплює вельми загальну – оцінну – властивість об’єкта). Отже очевидно, що складникова модель не є оптимальною для опису цього концепту.

Дотримуючись погляду, що вибір моделі значною мірою зумовлюється природою досліджуваного концепту, вважаємо, що до моделювання концепту STUPIDITY доцільніше застосувати модусну модель, яку запропонував М.В. Нікітін [7] (див. втілення його ідей у [4; 5; 11]).

Концепт, на думку дослідника, існує в різних мовленнєво-розумових модусах, що реалізують певні функції концепту в мовленнєво-розумовій діяльності людини та актуалізують певні частини його потенційного змісту [7, с. 54]. Іншими словами, розглядаючи концепт у тому або іншому модусі, ми щоразу маємо справу з одним і тим самим концептом, але у різних функціонально обумовлених модифікаціях.

М.В. Нікітін поділяє модуси на три групи [там само, с. 54], першу з яких складають системати-

заційні модуси, до яких належать категоризаційний (за іншою термінологією – класифікаційний [5]), структураційний та упізнавальний (ідентифікаційний). Функція модусів цієї групи полягає у категоризації та класифікації сутностей та класів сутностей, результатом чого є логічні поняття як функціональний модус концепту, що забезпечує системне упорядкування світу у свідомості людини [7, с. 55].

Друга група модусів – це модуси речовий та ознаковий [там само, с. 55]. Речовий модус модифікує зміст концепту уявленням про денотат як носія ознак, тобто зміст концепту – це те, що описується. Ознаковий модус, навпаки, наповнює концепт ідеєю “ознаковості”, тобто концепт у цьому модусі слугує для опису певної речі, ознакою якої він є. Онтологічними ознаками вважаються всі сутності, які не є не онтологічними речами [там само, с. 56].

До третьої групи належать модуси екстенсії думки [там само, с. 56]. Це модуси загального (поняття про клас) та одиничного.

Як вже було зазначено, на перший план у концепті STUPIDITY виходить саме його ознакова природа, але це не заперечує існування набору його концептуальних ознак, сукупність яких надає можливість суб’єкту впізнавати відповідну сутність під час зустрічі з нею. Сукупність цих ознак характеризує концепт STUPIDITY у категоризаційному модусі, в якому формується логічне поняття безглуздя.

Характерним різновидом контексту, в якому на перший план виходить категоризаційний модус концепту STUPIDITY, є словникова стаття. Проте остання, як відомо, містить, як правило, не одне, а декілька значень слова, які у своїй сукупності утворюють його епідигматичну структуру. Отже, для виявлення специфіки категоризаційного модусу концепту STUPIDITY, необхідно спочатку встановити епідигматичну структуру лексеми *stupid* і лише далі виокремити її основне значення, на підставі когнітивної інтерпретації якого можна дійти висновків стосовно складу концептуальних ознак досліджуваного концепту. Епідигматична

структура слова, за визначенням [3, с. 169], – це система значень його лексико-семантичних варіантів, яка, своєю чергою, встановлюється за допомогою дефініційного аналізу імені концепту.

Ім'ям концепту STUPIDITY є іменник *stupidity* (безглуздя). За своєю словотвірною структурою це слово є похідним, утвореним від прикметника *stupid* (безглуздий). Відтак, для встановлення переліку семантичних ознак іменника *stupidity* має сенс розглянути спочатку прикметник, що є його твірною основою.

Аналіз дефініцій прикметника *stupid* за даними тлумачних словників [14; 15; 16; 17] дозволив виокремити такі семми (значення лексико-семантичних варіантів цього слова):

(1) такий, якому бракує гостроти розуму [lacking or marked by lack of intellectual acuity, unintelligent], наприклад: *a dull job with lazy and **stupid** co-workers*; здатності вірно мислити та робити судження, нерозсудливий [showing a lack of thought or good judgement, foolish, silly], наприклад: *a **stupid** mistake. It was a pretty **stupid** thing to do. I was **stupid** enough to believe him. It was **stupid** of you to get involved*; здорового глузду, адекватного сприйняття [lacking in common sense, perception, or normal intelligence]; нерозважливий [being not at all sensible], наприклад: *I'll never do anything so **stupid** again. I made a **stupid** mistake. Your father wouldn't have asked such a **stupid** question*; такий, що має уповільнену розумову реакцію [having dull mental responses, slow-witted]; не може сприймати ідеї [not having or showing an ability to absorb ideas readily], наприклад: *It is not nice to constantly call your brother **stupid** and ugly*;

(2) той, що знаходиться у стані розумового заціпеніння, як результат шоку [being in a state of mental numbness, especially as resulting from shock], наприклад: *lay semiconscious, stunned (or stupefied) by the blow, **stupid** from fatigue. He had a dazed expression on his face*; приголомшений [stunned, dazed, or stupefied], наприклад: ***stupid** from lack of sleep*; не в змозі ясно мислити [unable to think clearly, dazed], наприклад: ***stupid** with tiredness*;

(3) нецікавий, нудний [causing weariness,

restlessness, or lack of interest], наприклад: *I can't believe we sat through the whole **stupid** movie*; той, що викликає роздратування [used to emphasize that a person is annoyed with sb/sth], наприклад: *I can't get the **stupid** thing open! Get your **stupid** feet off the chair!*; незначний, несерйозний [trivial or frivolous]; нехитрий, дитячий [silly or childish], наприклад: *We got into a **stupid** quarrel*; неважливий [something is called stupid to indicate that one does not like it or care about it], наприклад: *I wouldn't call it art. It's just **stupid** and tasteless. Friendship is much more important to me than a **stupid** old ring!*; немайстерно зроблений [formed without skill or genius].

Порівняння семм (1), (2) та (3) прикметника *stupid* за такими критеріями, як буквральність, частотність, наявність у дериватах та час виникнення, дозволив встановити, що основною серед них є семма (1), що характеризується прямим значенням та є найбільш частотним, а також простежується у семантиці дериватів.

Аналіз семантики слів-ідентифікаторів прикметника *stupid* у цьому значенні, тобто мовних одиниць, що застосовуються у його словникових дефініціях, свідчить про наявність у його семантичній структурі таких диференційних сем:

(а) “уособленість” (“a person lacking intelligence”);

(б) “гострота розуму” (“intellectual acuity”);

(в) “брак цієї розумової здатності” (“showing a lack of thought or good judgment”);

(г) “постійна властивість” (“marked by lack of intelligence”).

Основне значення прикметника *stupid* зазнає змін шляхом нейтралізації певних сем.

Так, усунення семи (г) “постійна властивість” спричиняє звуження значення цього слова, що маніфестується в його здатності виступати у складі темпорально обмежених предикатів (семма (2), що позначають одноразові прояви певної властивості, наприклад: *Coming without my notes made me look **stupid***.

Елімінація семи (а) є причиною розширення значення прикметника *stupid*, що набуває здатності

живатися з неюособленими сутностями (семема 3), наприклад: *Finally, I finished reading that **stupid** book!*

Застосувавши описану вище процедуру до аналізу іменника *stupidity*, встановимо епідигматичну структуру останнього. За нашими даними, до його структури входять такі семеми:

(1) нерозважлива, необдумана поведінка [behaviour that shows a lack of thought or good judgement], наприклад: *I couldn't believe my own **stupidity**. The errors and **stupidities** of youth. The police were astonished at the sheer **stupidity** of drivers in going so fast in the fog;*

(2) неспроможність вчитися, відсутність розуму [the state or quality of being slow to learn and not clever or intelligent], наприклад: *He faked **stupidity** to try to escape punishment for the crime. He'll manage—he isn't **stupid**. Forgetting my notes made me look **stupid**. She always makes me feel really **stupid**.*

Порівняння епідигматичних структур прикметника *stupid* та іменника *stupidity* дозволяє дійти висновку, що у процесі набуття властивістю більш чітко окреслених меж відбувається звуження значення, тобто у структурі іменника об'єктивуються лише ті семеми, у складі яких присутня сема "уюособленість".

Таким чином у категоризаційному модусі концепту STUPIDITY виділяються такі основні ознаки як "уюособленість", тобто це ознака, притаманна людині; "відсутність розумових здібностей", "гостроти розуму", що є постійною властивістю об'єкту, який характеризується.

Як вже було зазначено, досліджуваний концепт є ознаковим, тож доцільним є розглянути ознаковий модус у його структурі. Ознаковий модус концепту виступає на перший план під час приписування певної ознаки об'єкту. Розглянемо такі приклади: (1) *He was really **stupid** enough to tell her his plans* (BNC). (2) *Falling in love shot my judgment all to hell. It made me **stupid*** (BNC). Тут можна побачити цікаву закономірність: приписуючи відповідну ознаку, інтерпретатор бачить лише її конкретний прояв, тобто характеризує не суть са-

мого суб'єкта, а лише його дії у конкретній ситуації (приклад (2), де суб'єкт є безглуздом лише тому, що кохання – на певний час – позбавило його здорового глузду). Однак коли мова йде про оцінювання вчинку чи поведінки іншої людини, суб'єкт дає оцінку не діям, а людині, яка їх скоїла, тим самим стверджуючи, що ця ознака є природною, інгренентно притаманною людині, чим і пояснюється така її поведінка (приклад (1): причиною того, що він розповів їй про свій план, є його безглуздя, не зумовлене зовнішніми факторами, а ніби-то притаманне йому завжди).

Це психологічне явище має назву *фундаментальної помилки атрибуції* (the fundamental attribution error); термін був запропонований американськими психологами Е. Джонсом та В. Гарісом у 1967 р. [12]. У психології це поняття позначає схильність людини пояснювати вчинки та поведінку інших людей їхніми особистісними особливостями (так звана "внутрішня диспозиція"), а власну поведінку – зовнішніми обставинами (так звана "зовнішня диспозиція") [там само]. Як бачимо, дія цього принципу чітко простежується у прикладах (1) та (2).

Отже, концепт STUPIDITY становить суто оцінне знання, оскільки для того, щоб визначити, чи є людина безглуздою, необхідно виразити своє відношення до її розумових (інтелектуальних) здібностей чи поведінки, тобто здійснити акт оцінки, зазвичай негативної.

Таким чином, модусна модель є адекватною під час опису ознакових концептів, зокрема концепту STUPIDITY, тож у перспективі плануємо розглянути також і інші модуси у структурі цього концепту – структураційний та упізнавальний – та з'ясувати, за яких ситуативних умов під час втілення у дискурсі може висуватися на перший план кожен з них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: Типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкас. ун-ту. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–20
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

3. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика : учеб. пособие / И.М. Кобозева. – М. : Едиториал УРСС, 2000. – 352 с. 4. Луньова Т.В. Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Т.В. Луньова. – Київ, 2006. – 348 с. 5. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : 10.02.04 / О.І. Морозова. – Київ, 2008. – 32 с. 6. Ніжегородцева-Кириченко Л.О. Лексико-семантичне поле “Інтелектуальна діяльність”: досвід концептуального аналізу (на матеріалі іменників сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / Л.О. Ніжегородцева-Кириченко. – Київ, 2000. – 21 с. 7. Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах / М.В. Никитин // Вопр. когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53–64 8. Полина А.В. Языковая объективация концепта БОГ в английском дискурсе XIV – XX вв.: автореф. дис. на соискание учен. ступеня канд. филол. наук : 10.02.04 / А.В. Полина. – Харьков, 2004. – 24 с. 9. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры ; [изд. 2-е, испр. и доп.] / Ю.С. Степанов. – М. : Академический Проект, 2001. – 990 с. 10. Чабан Н.А. Образ суверенной Украины в вербальном воплощении (на материале публикаций газеты “The New York Times”: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 /

Н.А. Чабан. – Черкассы, 1997. – 200 с. 11. Яценко М.О. Актуалізація аксіологічного змісту концептів МАСКУЛІННІСТЬ та ФЕМІНІННІСТЬ у сучасному англomовному художньому дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М.О. Яценко. – Харків, 2008. – 217 с. 12. Jones E.E. The attribution of attitudes / E.E. Jones, V.A. Harris // Journal of Experimental Social Psychology. – 1967. – Vol. 3, № 1. – P. 1–24 13. Ronell A. Stupidity / A. Ronell. – Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 2002. – 376 p.

СЛОВНИКИ ТА ДОВІДНИКИ

14. Merriam Webster's Collegiate Dictionary. – Springfield, Mass.: Merriam-Webster, 1994. – 1557 p. 15. New Webster's dictionary and Thesaurus of the English language. – Danbury, 1993. – 1555 p. 16. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [ed. by S. Wehmeier]. – Oxford: OUP, 2005. – 1780 p. 17. Soule R. A Dictionary of English synonyms and synonymous expressions, 1981. – 743 p. 18. Quotes by Friedrich Nietzsche [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.germanculture.com.ua/library/weekly/friedrich_nietzsche_quotes.htm 19. Wikiquote [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://en.wikiquote.org/wiki>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

20. British National Corpus (BNC) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.natcorp.ox.ac.uk>